

*Oula Seitsonen, Mirkka Hekkurainen, Eerika Koskinen-Koivisto ja
Suzie Thomas*

”VOIKO NATSIA RAKASTAA?”: LAPIN MAAKUNTAMUSEON *WIR WAREN FREUNDE – OLIMME YSTÄVIÄ* -NÄYTTELYPROSESSI ESIMERKKINÄ VAIKEASTA KULTTUURIPERINNÖSTÄ

Tulenarkaa vielä 70 vuotta sodan jälkeen

Helsingin Sanomien toimittaja Sanna Kangasniemi kysyi muutama vuosi sitten kolumnissaan ”Voiko natsia rakastaa?”, viitaten suomalais-saksalaiseen yhteiseloön ja kanssakäymiseen Pohjois-Suomessa toisen maailmansodan aikana.¹ Hän nosti erityisesti esille pitkään vaietut rakkaussuhteet suomalaisten ja saksalaisten välillä sekä niiden aiheuttamat pitkälliset seuraukset ja traumat esimerkiksi aviottomille lapsille.² Nämä ovat yksi merkittävä osa Lapin niin sanotun saksalaisajan vaikeaa ja vaiettua historiaa, jota käsiteltiin Lapin maakuntamuseon näyttelyssä *Wir waren Freunde – Olimme ystäviä. Saksalaisten ja suomalaisten kohtaamisia Lapissa 1940–1944*.

Suomen ja Saksan hyvillä kahdenvälisillä suhteilla oli 1940-luvulla jo pitkä historia. Esimerkiksi ensimmäisen maailmansodan aikana, ennen Suomen itsenäistymistä, suomalaiset jääkärit kouluttautuivat Saksan armeijassa, ja saksalaisjoukot osallistuivat aktiivisesti Suomen sisällissotaan ja sisäpolitiikkaan vuonna 1918.³ Talvisodassa 1939–1940 koettujen raskaiden aluemenetysten jälkeen Suomi turvautui Natsi-Saksan apuun ja taisteli jatkosodassa vuosina 1941–1944 saksalaisten rinnalla Neuvostoliittoa vastaan, osana Hitlerin Operaatio Barbarossaa.⁴ Saksalaisten vastuulla oli Pohjois-Suomessa lähes 1000 km pitkä arktinen rintamaosa Oulujärveltä Jäämerelle. Suurimmillaan alueella oli enemmän saksalaisjoukkoja ja heidän monikansallisia vankejaan (n. 250 000) kuin paikallista suomalaista ja saamelaista väestöä (alle 150 000). Yhteistyö Saksan kanssa päättyi syyskuussa 1944 Suomen tehtyä aselevon Neuvostoliiton kanssa. Aseleposopimus vaati suomalaisia ajamaan saksalaisjoukot maasta, mikä johti Lapin sotaan 1944–1945 entisten liittolaisten välillä. Aluksi saksalaiset ja suomalaiset evakuoivat yhdessä Lapin alueen siviiliväestön odotetulta sotatoimialueelta ja kävivät ”leikkisotaa” syyskuun ajan. Lokakuussa 1944

Neuvostoliiton painostus kuitenkin johti tilanteen kärjistymiseen täysimittaiseksi sodaksi. Norjaa kohti vetäytyvä Saksan armeija turvautui poltetun maan taktiikkaan, kuten vetäytyvät armeijat usein tekevät, ja paikoin jopa 90 % rakennuksista ja muusta infrastruktuurista tuhoutui.⁵ Muistot saksalaisajasta ovatkin varsin kaksijakoisia: toisaalta saksalaisjoukot tarjosivat kipeästi tarvittua sotilaallista ja taloudellista tukea, mutta yhteistyö aseveljien välillä päättyi sotaan ja Lapin laajamittaiseen tuhoon.⁶

Kipeät ihmiskohtalot⁷ vaikuttavat olevan edelleen merkittävässä roolissa Pohjois-Suomen sodanaikaisten yhteisöllisten traumojen käsittelyssä.⁸ Paikallistasolla nämä aiheet olivat usein tunnettuja, mutta ulkopuolisilta ne pidettiin sodanjälkeisinä vuosikymmeninä tavallisesti piilossa.⁹ Helsingin Sanomien kolumnistin kysymys ja sen kirvoittama vilkas keskustelu artikkelin kommenttipalstalla kertovat omalta osaltaan siitä, että vielä 70 vuotta sodan jälkeen saksalaisten läsnäolo ja vuorovaikutus suomalaisten kanssa askarruttavat monien mieliä.¹⁰ Myös viimeaikainen Lapin saksalaisaikaan liittyvä tutkimus on nostanut esiin monia vaikeita aiheita ja menneisyyden katvealueita. Ensimmäiset historialliset selvitykset saksalaisten Suomeen perustamista vanki- ja työleireistä sekä poliisiyhteistyöstä julkaistiin 2008¹¹, ja ensimmäinen akateeminen tutkimus Natsi-Saksan työjärjestön Organisation Todtin toiminnasta Suomessa on tällä hetkellä tekeillä.¹² Lapin yliopiston *Feeniks*-hankkeessa (2011–2017) on puolestaan tarkasteltu Lapin sodan ja jälleenrakentamisen traumaattisia muistoja¹³ sekä mielen jälleenrakennusta kirjallisuuden ja taiteentutkimuksen näkökulmista.¹⁴

Wir waren Freunde -näyttely avautui Rovaniemellä näyttelykeskus Arktikumissa Lapin sodan päättymisen 70-vuotispäivänä 27.4.2015, ja jatkui tammikuuhun 2016. Nimensä mukaisesti näyttely keskittyi vuosiin 1940–1944, eli aikaan, jolloin saksalaisten ja suomalaisten kanssakäyminen Pohjois-Suomessa oli ystävällismielistä ja jokapäiväistä ennen Lapin sotaa ja sitä seurannutta hävitystä. Näyttelyyn oli kerätty kokemuksia sekä paikallisilta asukkailta että alueelle sijoitetuilta saksalaissoitilailta ja heidän jälkeläisiltään. Eräs keskeisistä teemoista oli suomalaisen naisten ja saksalaisten sotilaiden väliset romanttiset suhteet, joita lähestyttiin erityisesti yhden rakkaustarinan kautta. Suhteen toisena osapuolena olleen rovaniemeläisnaisen perikunta oli lahjoittanut museoon rakastavaisten välisen kirjeenvaihdon ja monia muistoesineitä, jotka olivat esillä näyttelyssä (Kuva 1).

Pohdimme tässä artikkelissa *Wir waren Freunde* -näyttelyprosessin kriittisiä kohtia, jotka herättivät tunteita tai ristiriitoja. Näitä olivat muun muassa näyttelyn markkinointimateriaalin herättämä kiista ja sen aikaansaama laaja mediahuomio, sekä näyttelyn saama ristiriitainen vastaanotto.¹⁵ Aineistomme koostuu lehtiartikkeleista ja niihin liittyvistä kommentteista, keräämästämme kävijäkyselystä sekä haastatteluista. Olemme haastatelleet esimerkiksi museon henkilökuntaa sekä näyttelyn valmisteluun osallistuneita historiaharrastajia ja paikallisia kulttuuri-vaikuttajia. Analyysimme perustuu ensisijaisesti temaattiseen sisällönanalyysiin. Lisäksi media-aineiston, haastattelujen ja kävijäkyselyn tarkastelussa kiinnitimme erityisesti huomiota tunnepitoisiin ilmaisuihin.

Kuva 1. Suomalaisnaisen ja saksalaissovitilaan rakkaustarina Wir waren Freunde -näyttelyssä (valokuva Oula Seitsonen 2015).

Lähestymme näyttelyä yhtenä esimerkkinä Suomen lähimenneisyyteen liittyvän *vaikean kulttuuriperinnön* (difficult heritage) käsittelystä. Käsite vaikea kulttuuriperintö viittaa menneisyyden vaiheisiin, joista muistuttava perintö koetaan nykyhetken näkökulmasta kiusalliseksi, kipeäksi tai häpeälliseksi.¹⁶ Olemme käyttäneet tämän rinnalla myös käsitettä *synkkä kulttuuriperintö* (dark heritage), joka korostaa perinteisistä kulttuuriperinnön määrittelytavoista poikkeavien jäänteiden ja lähestymistapojen arvottamista, sekä kiinnostusta ja vetoa vierailta erilaisilla historian julkimien tapahtumien näyttämöillä.¹⁷ Vaikeaa ja synkkää kulttuuriperintöä tutkiessa on tärkeää huomioida, että eri ihmisryhmät tulkitsevat usein historiaa eri tavoin, eivätkä kaikki näe esimerkiksi sotiin liittyvää kulttuuriperintöä yhtä vaikeana tai synkkänä. Kiinnostavaa *Wir waren Freunde* -näyttelyn yhteydessä onkin tarkastella kenelle ja millä perusteilla Lapin saksalaisaika koskeva näyttely on näyttäytynyt kiusallisena, ja toisaalta ketkä pitivät sitä tarpeellisena ja tervetulleena. Analysoimme tässä artikkelissa sekä paikallisen että kansainvälisen yleisön reaktiota näyttelyyn. Esittelemme aluksi näyttelyn taustat ja toteuttamamme kävijäkyselyn. Sen jälkeen tarkastelemme näyttelystä käytyä julkista keskustelua erilaisten lähteiden, kuten sanomalehtikirjoitusten, kautta sekä kävijäkyselyn tuloksia. Lopuksi pohdimme näyttelyn vastaanottoa suhteessa museoinstituution tekemisiin valintoihin sekä museoiden roolia vaikean kulttuuriperinnön käsittelyssä.¹⁸

Wir waren Freunde -näyttely ja kävijäkysely

Lapin maakuntamuseon Pohjois-Suomen kulttuurihistoriaa esittelevä perusnäyttely *Pohjoiset keinot - Northern Ways* avautui yleisölle vuonna 2003. Se sisältää myös toista maailmansotaa ja Lapin sodan tuhoja esittelevän osion. *Wir waren Freunde* -näyttely oli yksi lukuisista museon tuottamista vaihtuvista näyttelyistä. Näyttely tarkasteli ajanjaksoa Lappiin vuonna 1940 saapuneiden saksalaisjoukkojen asettumisesta aina heidän lähtöönsä 1944, kuitenkin niin, että syyskuussa 1944 alkanut ja kevääseen 1945 jatkunut Lapin sota rajattiin näyttelyn ulkopuolelle. Painopiste oli nimenomaan arkisessa kanssakäymisessä eikä sodankäynnissä tai sen seurauksissa. Näyttelyn valmisteluun osallistui museon henkilökunnan ohella paikallisia historiaharrastajia ja historioitsijoita, sekä muutamia saksalaisia, joilla itsellään tai heidän lähisukulaisillaan oli omakohtaisia kokemuksia Lapista toisen maailmansodan aikana.

Näyttely koostui esineistä, valokuvista, kartoista, äänistä, videoista ja lisätyn todellisuuden mobiilisovelluksesta. Esiin nostetut teemat käsittelivät esimerkiksi kauppasuhteita, lehdistöä ja propagandaa, liikennettä ja asumuksia, sekä saksalaisten sotavankeja ja pakkotyöläisiä. Näyttelysali oli jaettu useisiin osioihin, joissa oli tutkittavana erilaisia aineistokerrostumia, kuten vitriinejä, tekstitauluja ja käsin kosketeltavia esineitä, esimerkiksi laatikoista löytyviä kirjeitä ja selattavia kappaleita saksalaisten Lapissa julkaisemista sanomalehdistä. Näyttelyyn astuttaessa ovella soi saksankielinen Erika-marssi, joka jäi myös kaikumaan taustalle salista lähdeittäessä. Vaikka tila oli suhteellisen pieni – yksi väliseinillä jaettu sali – näyttelyvieraat viettivät havaintojen perusteella pitkiäkin aikoja tutkimassa eri osioiden yksityiskohtia. Näyttelyn kielet olivat suomi ja englanti, ja lisäksi näyttelytilasta löytyivät näyttelytekstien saksankieliset versiot erillisinä vihkosina. Näyttelyjulkaisu oli saatavilla myös saksankielisenä.¹⁹

Näyttelytyöryhmään kuuluivat museonjohtaja Hannu Kotivuori, näyttelyamateurssi Tuija Alariesto, joka vastasi museopedagogiikan ja opastusten lisäksi näyttelyn visuaalisesta ilmeestä sekä näyttelyn aineiston ja näyttelyjulkaisun taitosta, valokuva-arkiston amateuerssi Suvi Harju, kokoelma-amateuerssi Hanna Kylänie-mi, sekä Paula Hautala ja Jonna Möllari. Olemme haastatelleet näyttelytyöryhmän avainhenkilöitä sekä ennen näyttelyä että sen jälkeen. Kuulimme tulevasta näyttelystä ensimmäisen kerran, kun vierailimme museolla helmikuussa 2015, ja keskusteluissa museonjohtaja Kotivuoren kanssa heräsi ajatus tutkia näyttelyvieraiden kokemuksia. Päätimme tehdä tämän kirjallisenä kävijäkyselynä,²⁰ mikä on yleinen tapa arvioida museonäyttelyitä.²¹ Kysely oli saatavilla suomeksi ja englanniksi. Sen kääntämisestä saksaksi ja saameksi jouduttiin luopumaan tiukan aikataulun vuoksi, mistä muutamat saksalaiskävijät huomauttivat palautteessaan.

Kävijäkysely jatkui koko näyttelyn ajan ja saimme siihen lähes 500 vastausta. Tätä voidaan pitää poikkeuksellisena määränä, sillä museon henkilökunnan mukaan vastaavat kyselyt ovat yleensä keränneet vain muutamia kymmeniä vastauk-

Kuva 2. Kielletystä markkinointikikasta keräilyharvinaisuudeksi: Wir waren Freunde -tulitikut (valokuva Oula Seitsonen 2015).

sia. Vastausten laatu vaihteli kuitenkin paneutuneesta ja vuolaasta hyvin niukkaan. Osa vastauksista oli koululaisryhmien tuottamia, todennäköisesti opettajan kehoituksesta, ja joissain tapauksissa ulkomaalaiset vieraat olivat ymmärtäneet kyselyn koskevan koko Arktikumia sisältöjä. Havaitimme kyselylomakkeessamme jälkikäteen myös joitain puutteita: lomakkeen etupuolella ei esimerkiksi mainittu sen kaksipuolisuudesta. Tästä tai muista syistä, kuten kiireestä, johtuen yhdeksän prosenttia vastaajista jätti täyttämättä kääntöpuolen kysymykset.

Näyttelyn mainostaminen: tikusta asiaa

Wir waren Freunde -näyttelyn ympärille virinnyt ajoittain kiivaskin keskustelu puhkesi jo lähes vuotta ennen avajaisia. Museo julkisti kesällä 2014 Rovaniemen Wanhoilla Markkinoilla kekseliään, joskin uskaliaan, markkinointistrategian: mustat tulitikkuaskit, joihin oli painettu sanat "*Wir waren Freunde. Olimme ystäviä*" (Kuva 2).²² Tikkuaskit linkittyivät suomalaisten mielissä välittömästi Lapin polttamiseen ja siihen liittyviin, vuosikymmenten ajan viljeltyihin kaskuihin saksalaisista ja tulitikuista. Tulitikut herättivät laajan kansallisen mediahuomion,²³ museon työntekijöiden mukaan suuremman kuin mikään heidän toimintansa koskaan aiemmin. Museonjohtaja Hannu Kotivuori myönsi, että tulitikut olivat

tietoisien kärjistetty markkinointikeino, mutta painotti, ettei niitä ollut tarkoitettu vitsiksi. Hän toivoi, että ne herättäisivät keskustelua ja saisivat ihmiset miettimään omaa suhdettaan suomalais-saksalaiseen kanssakäymiseen sodan aikana ja sen jälkeen.²⁴

Pian sen jälkeen, kun tulitikut oli julkistettu, ne muuttuivat Rovaniemellä polttavaksi poliittiseksi kiistaksi, jossa korostuivat sekä yhteisölliset sota- ja jälleenrakennusajalta kumpuavat näkökannat että yksittäisten toimijoiden vahvat mielipiteet. Rovaniemeltä löytyy edelleen voimakkaita tuntemuksia liittyen saksalaisten läsnäoloon: kaupunki toimi sodan aikana heidän päämajakaupunkinaan, mutta tuhottiin Lapin sodassa lähes täysin.²⁵ Haastattelujemme perusteella erityisesti saksalaisajan perintöön liittyvien ristiriitaisten tunteiden määrä näyttäisi olevan suurempi Rovaniemen seudulla kuin pohjoisempaan Lapissa.²⁶ Tähän vaikuttavat monet tekijät, joista yksi on varmastikin Lapin sodan laajamittaiset tuhot, mutta myös sota-ajan traumojen paikallinen käsittelemättömyys ja Pohjois-Suomen sotatapahtumia vuosikymmeniä ympäröinyt kansallinen hiljaisuus.²⁷

Yksi suurimmista ongelmista tikkuaskien vastustajille oli tekstissä käytetty mennyt aikamuoto,²⁸ minkä myös Saksan suurlähetystön edustaja otti esille puheessaan näyttelyn avajaisissa. Tikkuaskien jakamisesta loukkaantuivatkin erityisesti paikalliset rovaniemeläiset toimijat, jotka tekevät läheistä yhteistyötä saksalaisten kanssa, ja jotka toivoivat, että askin viestinä olisi ollut ”Wir sind noch Freunde – olemme edelleen ystäviä”. Joidenkin paikallisten mielissä museon toimintaan vaikuttavat poliittiset jakolinjat, jotka ulottuvat jopa vuosisadan taakse, kuten yksi haastattelemamme historiaharrastaja totesi: ”Meidän ongelmamme [Rovaniemellä] on, että jotkut ihmiset eivät ole päässeet yli sisällissodasta.”²⁹ Hänen näkemyksensä mukaan museon henkilökunta edusti vasemmistolaista suuntausta,³⁰ jonka vaikutuksesta esimerkiksi niin sanottu ”Kenraalimaja” – Rovaniemen tuhosta 1944 säilynyt Luftwaffen, Saksan ilmavoimien, kenraalin hirsitalo – purettiin vuonna 1980. Haastateltava koki, että maja ja muut saksalaisten materiaaliset jäänteet liitettiin paikallisessa vasemmistolaisessa historiatulkinnassa fasismiin. Tämänkaltaiset tuntemukset eivät ilmeisestikään ole olleet harvinaisia Rovaniemen alueella. Esimerkiksi 1970-luvulla Kenraalimajaan suunniteltiin perustettavaksi Lapin maakuntamuseon sotahistorianäyttely, joka ei kuitenkaan toteutunut, koska ”näyttelyn pelättiin ihannoivan fasismia”,³¹ ja paikallishistorioitsija Kalevi Mikkosen mukaan maja purettiin ”vasemmiston ja ‘rauhanpuolustajien’ painostuksen takia”.³² Tulitikkukeskustelu näyttäytyykin Kenraalimajan rinnalla paikallisena muistikiistana,³³ jossa kiteytyy monia saksalaisaikaan ja sen perintöön liittyviä käsittelemättömiä kipukohtia. Sota-ajan muistoihin Lapissa liittyvät vahvat mielipiteet vaikuttavat linkittyvän nykyisiin poliittisiin jakolinjoihin, mutta tätä ei ole toistaiseksi juurikaan tutkittu.³⁴

Tulitikkujen vastustajat kääntyivät lopulta Rovaniemen kaupunginjohtajan puoleen, ja hän sopi museonjohtajan kanssa, ettei tikkuja enää jaeta.³⁵ Kiellon vaikutus oli kuitenkin päinvastainen kuin sen ajajat olivat todennäköisesti toivoneet. Poisve-

don jälkeen tikkuaskit nousivat jälleen valtakunnallisiin uutisotsikoihin, ja museo jakoi loput tikut halukkaille parissa viikossa tiskin alta. Näyttelyn avaamisen jälkeen huomasimme, että *Wir waren freunde* -tulitikuista oli tullut haluttu keräilykohde ja niitä tarjottiin keräilijöille esimerkiksi paikallisissa osto- ja myyntiliikkeissä.

Julkinen palaute näyttelyn näkökulmasta ja sisällöstä: "Joko ystävistä vihollisiksi muuttuneita saksalaissotilaita saa esittää inhimillisinä...?"³⁶

Ennakkomainontansa tapaan myös itse näyttely sai ristiriitaisen vastaanoton. Otsikon lainauksen kirjoitti blogiinsa kansatieteen professori Helena Ruotsala pohtiessaan niitä muutoksia, joita on viime vuosina tapahtunut museoiden näyttelypoliittisissa kannanotoissa. Enimmäkseen keräämämme ja kuulemamme palaute oli myönteistä, mutta joukossa oli myös kriittisiä ääniä. Museota arvosteltiin julkisuudessa, ja erityisesti verkkokommenteissa, saksalaisajan "valkopesemisestä" ja siitä, että natsit esitettiin näyttelyssä liian hyvässä valossa.³⁷ Esimerkkeinä mainittiin muun muassa saksalaisjoukkojen komentajan, ja vannoutuneen natsin, kenraali Eduard Dietlin esitleminen "Narvikin sankarina" saksalaista sota-ajan propagandaa mukaillen, sekä sotavankien ja pakkotyöläisten kärsimysten sivuuttaminen muutamalla huomiolla. Toisaalta monet saksalaisturistit olivat palautteessaan kiitollisia siitä, että heitä edeltävien sukupolvien sota-aikaisia toimia ei kerrankin kategorisesti tuomittu, vaan ne esitettiin tavallisena ihmisten välisenä kanssakäymisenä.³⁸ Museon henkilökunnan mukaan arkipäiväisiin asioihin keskittyminen oli harkittu päätös, koska niitä on ylipäänsä käsitelty varsin vähän toiseen maailmansotaan liittyvissä näyttelyissä. Lisäksi he pelkäsivät, että sodan kauhujen vahva kuvasto peittäisi alleen niitä edeltäneen kanssakäymisen hiljaisemmat muistot, kuten on käynyt kansallisen tason muistoissa Pohjois-Suomen sota-ajasta.³⁹ Rovaniemen polttaminen ja muut Lapin sodan tuhot on myös esitelty yksityiskohtaisesti osana museon perusnäyttelyä.

Vastauksena kritiikkiin museon henkilökunta painotti haastatteluissa,⁴⁰ että ihmisten olisi kannattanut tulkita jo näyttelyjulisteesa esitettyjen piikkilangan ja variksen välittämiä epäsuoria viestejä saksalaisten läsnäolon synkemmistä sävyistä – tämä tosin olisi vaatinut jonkinlaista taustatietoa aiheesta. Lisäksi näyttelyssä oli yksi nurkkaus, johon oli tehty teatteripiikkilangan taakse sotavankien esineistä installaatio, joka kertoi yksinomaan ajan karummista puolista. Näyttelyn mainosjulisteeseen valittu kuva, jossa vaalea suomalaistyttö soittaa huuliharppua alppijäkäryn sylissä iloisten, nuorten saksalaissotilaiden ympäröimänä, on yksi kolmesta valokuvasta, jotka oli elävöitetty lisätyn todellisuuden keinoin (Kuva 3). Kustakin valokuvasta oli valittu yksi henkilö näyttelijän esitettäväksi ja vapaasti ladattavan mobiilisovelluksen avulla nämä hahmot "heräsivät eloon" älylaitteen näytöllä. Näyttelijän dramatisoima hahmo kääntyi mobiililaitteen ruudulla kohti katsojaa

Kuva 3. Näyttelyn mainosjuliste (valokuva Oula Seitsonen 2015).

ja kertoi lyhyen tarinan kuvan esittämästä tilanteesta.⁴¹ Näitä interaktiivisia kuvia pystyy tarkastelemaan sovelluksella myös näyttelyjulkaisun sivuilta.⁴² Yksi kuvista liittyy julisteen tilanteeseen, jossa näytelty nuori saksalaisistilas kertoo kokemuksestaan Lapissa, toisessa kuvassa suomalaismies kertoo liiketoimistaan saksalaisen kanssa, ja kolmannessa nuori suomalaisnainen kuvailee innostustaan saatuaan kenraali Dietlin nimikirjoituksen (Kuva 4). Nämä hieman aavemaiset kuvat⁴³ ja niiden mahdollistama toiminnallisuus nousivat esiin myös kävijäkyselyssä näyttelyn mielenkiintoisimpana antina.

Wir waren freunde -näyttelystä tuli lopulta Lapin maakuntamuseon kautta aikojen suosituin näyttely.⁴⁴ Se onnistui houkuttelemaan museoon myös monia paikallisia, mikä on museon työntekijöiden mukaan tavallisesti erityisen haastavaa. Näyttely purettiin tammikuussa 2016 ennen israelilaisturistien lomakauden alkua. Israelilaiset ovat tärkeä kävijäryhmä museossa, joka on usein osa matkailijoiden kaupunkikierrosta. Museon henkilökunta ennakoi, että heille olisi vaikea esitellä näyttelyä, joka keskittyy natsien ja suomalaisten sota-aikaisiin lämpimiin ja ystävällisiin suhteisiin, kuten rakkaustarinoihin ja saksalaisten lapsille järjestämiin juhliin. Kävijäkyselymme täytti kuitenkin myös kaksi israelilaisvierailijaa, mitä ilmeisimmin samasta seurueesta (ks. alla).

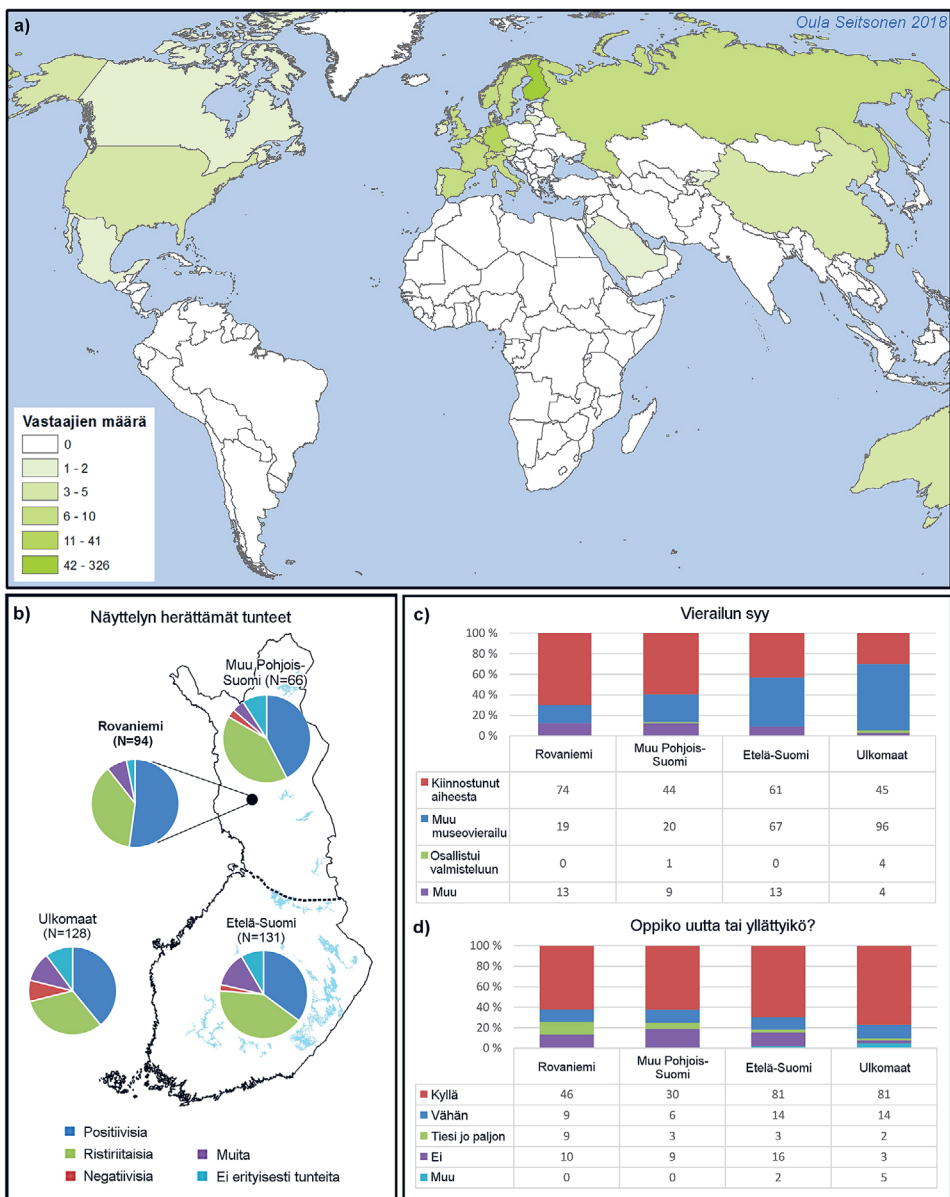
Kuva 4. Yksi lisätyn todellisuuden avulla dramatisoiduista valokuvista (valokuva Eerika Koskinen-Koivisto 2015).

Kävijäpalaute: ”Kaikki yllätti! Emme me opi tällaista historiaa koulussa”⁴⁵

Kävijäkyselyymme vastasi kaikkiaan 478 vierailijaa. Heistä 152 ilmoitti olevansa ulkomaalaisia ja 326 suomalaisia, joista 104 oli Rovaniemeltä (Kuva 5a). Olemme jakaneet seuraavassa tarkastelussa kävijät neljään ryhmään heidän kotipaikkansa perusteella ja vertailleet eri alueilta kotoisin olevien vastaajien mielipiteitä: 1. Rovaniemi; 2. Muu Pohjois-Suomi; 3. Etelä-Suomi; 4. Ulkomaat (Kuva 5b).

Valtaosa kyselyn avoimista vastauksista oli sävyiltään positiivisia: ”Ensimmäinen(?) näyttely, jossa ‘saksalaiset’ eivät ole hirviöitä [sic]” (saksalaismies, ikä 45–54) ja ”Hyvin objektiivinen ja rehellinen esitys” (saksalaismies, ikä 45–54). Myös paikalliset vastaajat olivat pääosin tyytyväisiä näyttelyyn valittuun näkökulmaan: ”...lopulta aika tavalliset ihmiset kohtaavat ... poikkeuksellisissa oloissa” (pohjoissuomalainen mies, ikä 45–55). Toisaalta poliittisesti arka aihe kirvoitti myös kritiikkiä ja herätti joissakin kävijöissä negatiivisia tunteita: ”Yllätti se, että suomalaiset näyttivät kuvissa juhlineen Natsi-Saksan lippu pöydällä ja tekivät natsi-tervehdystä – hyi! [sic]” (eteläsuomalainen nainen, ikä 55–64) tai ”Miten lähellä, myötämielisiä paikalliset ihmiset olivat Natsien kanssa, 21 000 SS-sotilasta... Maalaa liian romanttisen kuvan. Erica-marssi alussa heijastelee pahaa [sic]” (ranskalaismies, ikä 55–64).

Eri alueilta lähtöisin olevat vastaajat vierailivat näyttelyssä erilaisista syistä ja lähtökohdista. Kolmannes pohjoissuomalaisista vastaajista oli lukenut näyttelystä ennakkoon lehdistä, esimerkiksi tulitikkuja käsittelevistä artikkeleista (Kysymys 6).

Kuva 5. a) Kävijäkyselyyn vastanneiden kotipaikat; b) Näyttelyn kävijöissä herättämät tunteet, katkoviiva esittää saksalaisten ja suomalaisten sodanaikaisen rintamavastuun rajan; c) Näyttelyvierailun syy; d) Oppiko kävijä uutta tai yllättykö.

Lähes yhtä monet rovaniemeläiset ja reilu 20 prosenttia muista pohjoissuomalaisista ilmoittivat kuulleensa näyttelystä museon mainoskampanjan kautta; monet mainitsivat tulitikut ja niiden lanseerauksen Rovaniemen Wanhoilla Markkinoilla myös tässä yhteydessä. Näyttelyn aihepiiri oli ennestään tuttu yli 70 prosentille suomalaiskävijöistä, kun taas ulkomaalaisista kävijöistä alle 30 prosenttia oli en-

nen näyttelyvierailua selvillä saksalaisten sodanaikaisesta läsnäolosta Pohjois-Suomessa (Kysymys 12). Valtaosa pohjoissuomalaisista kertoi tulleen näyttelyyn varta vasten sen teeman herättämän mielenkiinnon takia (Kysymys 5). Sen sijaan eteläsuomalaisista ja erityisesti ulkomaisista kävijöistä suurin osa oli yleisesti vierailemassa museolla ja tutustui *Wir waren Freunde* -näyttelyyn siinä sivussa. Muita ilmoitettuja syitä vierailulle olivat esimerkiksi koululaisten luokkaretket ja ammatilliset syyt. Ulkomaisista vastaajista neljä oli näyttelyprosessissa mukana olleita saksalaisia, jotka oli kutsuttu näyttelyyn avajaisiin.

On mielenkiintoista havaita, kuinka monet kävijät kokivat näyttelyvierailun herättäneen heissä positiivisia tunteita (Kysymys 11). Rovaniemeläiskävijöistä yli puolet ja muista 35–42 prosenttia ilmoittivat kokeneensa näyttelyssä positiivisia tunteita (Kuva 5b). Tähän vaikutti varmasti näyttelyyn valittu arkipäiväistä kanssakäymistä korostetusti käsitellyt näkökulma. Toisaalta lähes yhtä suuri osa kaikista kävijöistä koki näyttelyyn herättäneen ristiriitaisia tunteita. Hyvin harvat kokivat näyttelyssä negatiivisia tunteita; rovaniemeläiskävijöistä ei kukaan. Eniten negatiivisia tunteita ilmoittivat kokeneensa ulkomaalaiset kävijät, yhteensä yhdeksän vierailijaa: heistä kolme oli venäläisiä, kaksi itävaltalaisia, yksi norjalainen, yksi espanjalainen, yksi luxemburgilainen ja yksi virolainen. Vaikka yksittäisten vastausten pohjalta ei voikaan tehdä laajempia päätelmiä kansallisuuden vaikutuksesta historian tulkintoihin, voidaan todeta, että monissa näistä maista saksalaiset esiintyivät toisessa maailmansodassa valloittajina tai vihollisina. Kävijöiden ilmoittamat muut tunteet pitivät sisällään esimerkiksi kauhistusta ja surua, sekä kuvauksia näyttelyyn herättämistä ajatuksista. Viisi prosenttia suomalaiskävijöistä lisäsi vastauksiinsa henkilökohtaisia tai suvun sotamuistoja ja erilaisia ajatelmia. Kumpikaan kyselyyn vastanneista israelilaisvieraista ei täyttänyt kysymystä tunteista, mutta molemmat antoivat näyttelylle yleisarvosanan (Kysymys 7): toisen mielestä näyttely oli hyvä (nainen, ikä 65–74), toisen mielestä pettymys (mies, ikä 16–24).

Valtaosa vastaajista koki oppineensa näyttelyssä uutta tai yllättyneensä jostain (Kysymys 10), ja erityisesti ulkomaalaiset kävijät tunsivat saaneensa runsaasti uutta tietoa. Toisaalta reilu kymmenen prosenttia suomalaiskävijöistä koki, ettei ollut oppinut mitään uutta. Tässä kysymyksessä korostuivat erot kävijöiden tiedollisessa lähtötasossa. Rovaniemeläisistä yli kymmenen prosenttia kertoi tienneensä aiheesta paljon jo etukäteen, kun taas eteläsuomalaisista ja ulkomaalaista vain muutama prosentti koki samoin. Muut kommentit tähän kysymykseen pitivät sisällään esimerkiksi pohdintoja rauhasta ja rakkaudesta tai historian toistuvuudesta. Yksi vastaajista vertasi myös talvella 2015–2016 Suomessa ajankohtaista pakolaiskriisiä saksalaisten läsnäoloon: “200.000 saksalaista sotilasta/vrt. 15.000 pakolaista/vuosi. Mielenkiintoista suhteuttamista omassa mielessä” (suomalaisnainen, ikä 55–64). Sodanaikaisen tilanteen vertautuminen nykyiseen pakolaiskriisiin on noussut esiin myös monissa haastatteluissamme,⁴⁶ ja sivuaa useita edelleen ajankohtaisia teemoja, kuten toiseuden kohtaamista ja vieraaseen ympäristöön sopeutumista.⁴⁷

Vaikenemisesta rohkeaan avaukseen - museo vaikean kulttuuriperinnön esittäjänä

Museoilla on tärkeä rooli muistamisen ja perinnön ylläpitäjinä ja muotoilijoina. Muistin ja muistamisen tutkimus korostaa, että myös unohtaminen ja vaikeneminen ovat olennainen osa kollektiivista muistia.⁴⁸ Historian tutkija Paul Connerton on huomauttanut, että jossain historian vaiheissa kansakuntien on ohitettava eriävät tulkinnat ja korostettava yhteisiä kokemuksia yhtenäisyyden saavuttamiseksi.⁴⁹ Tämä näennäinen yksinäisyys kuitenkin peittää helposti alleen paikallisyhteisöjen ja vähemmistöjen hiljaisemmat tai tukahdutetut äänet.⁵⁰

Rhiannon Mason ja Joanna Sayner ovat tutkineet tapoja, joilla museot voivat käsitellä vaikenemista ja hiljentämistä, esimerkiksi vaikeiden aiheiden yhteydessä. Mason ja Sayner ovat erottaneet tutkimuksessaan⁵¹ kahdeksan kontekstia, joissa museot käsittelevät ja lähestyvät vaikenemista: 1. vaikeneminen museoiden koamoissa historiallisissa dokumenteissa; 2. museoiden vaikeneminen ulkopuolisen paineen alla; 3. yhteiskunnallisen vaikenemisen myötäily; 4. vaikenemisen epäsuora käyttö; 5. vaikeneminen, koska museot ajattelevat, ettei niillä ole mitään sanottavaa; 6. suunnitelmallinen vaikeneminen; 7. kunnioittava vaikeneminen; 8. yhteisöjen toive pysyä hiljaa. *Wir waren Freunde* -näyttely ja sen käsittely koskettavat useita näistä konteksteista. Esimerkiksi näyttelyn purkaminen ennen israelilaisten lomakauden alkua liittyy museon puolelta *kunnioittavaan vaikenemiseen*. Näyttelyn kohtaama kritiikki puolestaan heijastelee yhteisöjen toivetta pysyä hiljaa ja sodan jälkeen pitkään jatkuneen yhteiskunnallisen vaikenemisen myötäilyä. Nämä taas ovat yhteydessä museoiden vaikenemiseen ulkopuolisen paineen alla, mihin tulitikkuausien kieltäminenkin lopulta liittyy.

Masonin ja Saynerin kahdeksan vaikenemisen kontekstia osoittavat hyvin, että vaikean kulttuuriperinnön esittäminen on aina sidoksissa ympäröivän yhteiskunnan ja paikallisyhteisön arvoihin ja muistamisen politiikkaan. Museot eivät kuitenkaan aina myötäile niitä. Kiinnostavaa onkin, että museoiden keskeinen rooli muistiorganisaatioina sisältää vastuun valikoida ja esittää, sekä halutessaan haastaa, vallitsevia käsityksiä menneisyydestä ja identiteeteistä tarttumalla tietoisesti vähän käsiteltyihin ja vaikeisiin teemoihin.⁵² Museoilla on erityistä asiantuntemusta tutkia ja päättää millaisia kertomuksia menneisyydestä nostetaan nykyisyydessä ja tulevaisuudessa esiin. Yhä useammin näyttelyt kuitenkin suunnitellaan ja toteutetaan yhteistyössä yleisön ja eri taustayhteisöjen kanssa, eivätkä museot pyri enää ylhäältä-alaspäin suuntautuvaan valistajan rooliin.⁵³

Maailmalta löytyy useita esimerkkejä siitä, että museot ovat nykyisin halukkaita tarttumaan myös vaikeisiin ja kipeisiin aiheisiin, esimerkiksi rasismiin tai syrjintään, ja ottamaan näin yhteiskunnallista vastuuta. Tällaisesta otteesta seuraa kuitenkin usein erityisiä haasteita. Tästä voi mainita yhtenä esimerkkinä Manchesterin museon näyttelyn *Revealing Histories: Myths about Race*. Museon työntekijöitä haastatellessa tutkijoiden mukaan yhteistyössä museomaailman ulkopuolisten

toimijoiden ja paikallisten tahojen kanssa nousi esille erilaisia ammattilaisten näkemyksistä poikkeavia moniäänisiä näkökulmia käsiteltyyn rotuteemaan.⁵⁴ Pohjoismaiden ja Saksan ICOM (International Council of Museums) järjesti syksyllä 2017 museoalan ammattilaisille konferenssin hankalista museoissa esitettävistä aiheista. *Wir waren Freunde* -näyttelyn lisäksi konferenssissa esiteltiin esimerkiksi saksalaisen panssarimuseon ongelmia esittää sotaa ja väkivaltaa kiihkottomasti; näyttelyiden rakentamista yhteistyössä maahanmuuttajien, pakolaisten ja trauma- ja kokeneiden ryhmien kanssa muun muassa Virossa ja Tanskassa; mielenterveyttä ja muita sairauksia käsitteleviä näyttelyitä Norjassa; sekä holokaustia käsitteleviä museoita esimerkiksi Puolassa. Kuten tästä näkyy, kaikki museoissa käsiteltävät hankalat asiat eivät edusta yksinomaan sotaa, vaan muunkinlaiset teemat voidaan kokea vaikeiksi kontekstistaan riippuen. Monet museot ovat myös alkaneet kiinnittää entistä enemmän huomiota nykyajan ilmiöiden tallentamiseen; esimerkiksi Suomen Kansallismuseo kokoaa parhaillaan mielenosoitusten materiaalisia jälkiä ja dokumentoi mielenosoittajien kulkueita ja kokoontumisia.

Wir waren Freunde -näyttely oli suomalaisella museokentällä rohkea avaus suomalais-saksalaisen aseveljeyden käsittelemiseksi uudella, avoimella ja aikaisemmasta poikkeavalla tavalla arkielämän perspektiivistä. Museon henkilökunta tiedosti näyttelyä suunnitellessaan aiheen ylikansallisen monimutkaisuuden. He muun muassa kuvailivat, kuinka jo tulitikkujen lanseeraaminen Rovaniemen Wanholla Markkinoilla 2014 toi näkyviin laajan kirjon suhtautumistapoja. Useimmat ihmiset ottivat tikut vastaan kiinnostuneina, joskin monesti hieman hämmentyneinä, mutta muutamat antoivat jo tässä vaiheessa tiukkaa palautetta mainoskampanjan ja aiheen sopimattomuudesta.⁵⁵ Vastaava ristiriitainen asennoituminen oli nähtävissä havaintojen ja palautteen perusteella myös itse näyttelyn sisältöihin ja näkökulmiin. Suurin osa kävijöistä perehtyi kiinnostuneena ja ilmeisen avoimin mielin näyttelyn sisältöön, mikä näkyy myös kävijäkyselyssä annetun positiivisen palautteen määrässä. Toisaalta pieni osa kävijöistä oli selkeästi hämmentyneitä ja koki olonsa näyttelyssä epä mukavaksi, eikä pitänyt aiheen esiintuomisesta tai sen käsittelytavasta. Museon henkilökunta osasi odottaa tämän suuntaista asennoitumista, erityisesti paikallisten muistikiistojen pohjalta,⁵⁶ ja oli lopulta iloisesti yllätynyt positiivisen palautteen määrästä.

Museoiden vaikeita teemoja käsittelevien näyttelyiden aiheuttama epämu-
vuuden tunne voidaan myös nähdä osana niin sanotun “muistibuumin”⁵⁷ lieveilmiöitä. Muistibuumi liittyy muistin kuluttamiseen ja käyttämiseen arkipäivän terapiana tilanteessa, jossa ihmisillä on yhä enemmän aikaa ja varallisuutta kuluttaa kulttuuria ja tutkia menneisyyttä. Onkin muistettava, että kiinnostus museoita kohtaan ei aina merkitse kansalaisten aktiivisuutta ja osallistumista yhteisön oman menneisyyden kirjoittamiseen, vaan museoista saatetaan hakea elämyksiä ja miellyttäviä valmiita tulkintoja. Ristiriita kriittisten ja vastuullisten tulkintojen sekä laajan yleisön ja huomion tavoittelun välillä onkin suuri haaste museoille nopean viestinnän, mielihyvän ja kokemuksellisuuden aikakaudella.

Lopuksi

Wir waren Freunde -näyttelyn suuri suosio, laaja mediahuomio ja yleisön antama runsas palaute kertovat Lapin saksalaisajan merkityksestä paitsi osana paikallista historiaa ja lappilaisten sotakokemusta, myös osana laajempaa toisen maailmansodan ylikansallista kulttuuriperintöä. Pohjoisen asukkaat, ja suomalaiset laajemminkin, vaikuttavat olevan kiinnostuneita käsittelemään tätä aiemmin vaiettua, vaiennettua ja vaikeaa kulttuuriperintöä uusista näkökulmista. Näyttelyn teema, suomalais-saksalainen aseveljeys ja sen vaikutukset, on kuitenkin edelleen herkkä, monimutkainen ja poliittisesti latautunut aihe paikallisesti, kansallisesti ja kansainvälisesti. Aiheen arkaluontoisuudesta kertoo esimerkiksi se, että Lapin maakuntamuseo tarjosi huolella valmistelemaansa *Wir waren Freunde* -näyttelyä kiertämään muille museoille Suomessa ja ulkomailla, mutta henkilökunnan hämmästykseksi ja pettymykseksi kukaan ei halunnut ottaa sitä vastaan. Kieltävän vastauksen antoivat esimerkiksi Sotamuseo Helsingissä sekä useat museot Norjassa ja Saksassa.⁵⁸ Ilmeisesti nämä kaikki kokivat aiheen käsittelyn omaan profiiliinsa sopimattomaksi tai liian tulenaraksi, vielä 70 vuotta sodan jälkeenkin.⁵⁹ Lisäksi museon päätös purkaa näyttely ennen israelilaisten lomakauden alkua kertoo osaltaan siitä, että henkilökunta tiedosti aiheen käsittelyn poikkeavuuden ja arkaluonteisuuden suhteessa toisen maailmansodan ja natsien yleisiin kansainvälisiin esittämisen ja muistamisen tapoihin. Paikalliselle yleisölle kiinnostavana ja tarpeellisena näyttäytyvä aihe voikin saada aivan toisenlaisia tulkintoja kauempaa tulevien vierailijoiden silmin. Vaikean kulttuuriperinnön rohkea käsittely on kuitenkin tärkeää, ja kuten Lapin maakuntamuseon esimerkki osoittaa, se voi antaa museokävijöille – ja myös tutkijoille – paljon ajattelemisen aihetta.

Lähteet ja kirjallisuus

Haastattelut

- M1. Mies, historiaharrastaja, syntynyt 1950, haastattelijat Eerika Koskinen-Koivisto ja Oula Seitsonen 29.4.2015.
- M2. Mies, museotyöntekijä, syntynyt 1955, haastattelijat Eerika Koskinen-Koivisto, Oula Seitsonen ja Suzie Thomas 21.3.2016.
- M3. Mies, historiaharrastaja, syntynyt 1956, haastattelijat Eerika Koskinen-Koivisto ja Oula Seitsonen 03.06.2015.
- N1. Nainen, museotyöntekijä, syntynyt 1983, haastattelijat Oula Seitsonen 28.4.2015; Eerika Koskinen-Koivisto, Oula Seitsonen ja Suzie Thomas 30.4.2015.
- N2. Nainen, museotyöntekijä, syntynyt 1972, haastattelijat Eerika Koskinen-Koivisto, Oula Seitsonen ja Suzie Thomas 28.4.2015.
- N3. Nainen, museotyöntekijä, syntynyt 1974, haastattelijat Eerika Koskinen-Koivisto ja Suzie Thomas 28.4.2015.

Kävijäkyselyn vastaukset

Kaikkiaan 476 vastausta, jotka arkistoidaan Lapin synkkä kulttuuriperintö -projektin päätteeksi Lapin maakunta-arkistoon Ouluun. Kävijöiden vastauksissaan ilmoittamat kotoisudet:

Suomi 326 vastaajaa

Eurooppa 131 vastaajaa

Aasia 8 vastaajaa

Pohjois-Amerikka 7 vastaajaa

Australia 4 vastaajaa

Verkkolähteet

- Forrest, M. 2015. 70 Years after the War, Finland Looks Back. *Barents Observer*.
<http://barentsobserver.com/en/content/70-years-after-war-finland-looks-back>. Luettu 24.12.2015.
- Harju, S. 2017. Wir waren Freunde – tunteita saksalaisaikaanäyttelyn ympärillä. *Kuriositeettikabinetti* 1/2017. <http://kuriositeettikabi.net/wir-waren-freunde-tunteita-saksalaisaikaanayttelyn-ymparilla>. Luettu 17.7.2017.
- Helsingin Sanomat* 13.2.2016. Voiko natsia rakastaa? Natsit ovat meille pakkomielle, sillä ideologia sen takana ei ole kuollut. <https://www.hs.fi/kulttuuri/art-2000002885704.html>. Luettu 10.02.2017.
- Ilta-Sanomat* 18.12.2014. Suomalaisten ja saksalaisten välit katkesivat Lapin polttamiseen – nyt näyttelyä markkinoidaan tulitikuilla.
<https://www.is.fi/kotimaa/art-2000000851736.html>. Luettu 07.01.2015.
- Ilta-Sanomat* 27.4.2015. Mainostemppu oli liikaa – nämä tulitikut Rovaniemi kielsi.
<https://www.is.fi/kotimaa/art-2000000916469.html>. Luettu 16.10.2015.
- Kaleva* 6.10.2015. Tulitikkuleikkejä saksalaisuhteilla? <https://www.kaleva.fi/mielipide/kolumnit/tulitikkuleikkejä-saksalaisuhteilla/708817/>. Luettu 24.12.2015.
- Lapin maakuntamuseo 2015. *Olimme Ystäviä*. Ilmainen mobiilisovellus. <https://play.google.com/store/apps/details?id=fi.zibra.olimmeystavia&hl=fi>. Luettu 17.07.2015.
- LDH 2015. Lapland's Dark Heritage. Resursseja tutkijoille. <https://blogs.helsinki.fi/lapland-dark-heritage/resources-for-researchers/>. Luettu 14.6.2018.
- Lundemo, M. O. 2017. *The relationship between Einsatzgruppe Wiking and Einsatz Finnland*. Konferenssisielmä, Texts and Things, Norwegian Museum of Science and Technology, Oslo, 17.2.2017. <http://www.tingenesmetode.no/conference-program>. Luettu 20.06.2018.
- Ruotsala, H. 2015. Wir waren Freunde - Olimme ystäviä -näyttely Lapin maakuntamuseossa. Blogikirjoitus, *Serendipity. Etnologin työpöydältä ja pöydän alta*. <http://serendipitybyanethnologist-helena.blogspot.com/2015/10/wir-waren-freunde-olimme-ystavia.html>. Luettu 10.02.2017.

- Sääskilahti, N. 2016. Konfliktinjälkeiset kulttuuriympäristöt, muisti ja materiaalisuus. *Tahiti: taidehistoria tieteenä* 1/2016. <https://tahiti.journal.fi/>.
- YLE 7.10.2014. Rovaniemi sytytettiin 70 vuotta sitten – nyt sotänäyttelyä mainostetaan tulitikkuaskilla. <https://yle.fi/uutiset/3-7513315>. Luettu 01.04.2017.
- YLE 24.7.2015. Natsi-Saksan armeijan ja Lapin väestön hyviä suhteita korostava näyttely herättää tunteita Rovaniemellä. <https://yle.fi/uutiset/3-8178950>. Luettu 01.01.2017.

Kirjallisuus

- Ahto, S. 1980. *Aseveljet vastakkain: Lapin sota 1944–1945*. Kirjayhtymä.
- Airio, P. 2014. *Aseveljeys – Saksalaiset ja suomalaiset Itä-Lapissa 1941–1944*. Docendo.
- Alariesto, T., S. Harju, P. Hautala, H. Kotivuori, H. Kyläniemi & J. Mölläri 2015. *Wir waren Freunde - Olimme ystäviä: saksalaisten ja suomalaisten kohtaamisia Lapissa 1940–1944*. Lapin maakuntamuseo.
- Arnstein, Sherry. 1969. A ladder of citizen participation. *Journal of the American Institute of planners* 35(4): 216–224.
- Chatterjee, Helen, and Guy Noble. 2016. *Museums, Health and Wellbeing*. Routledge.
- Connerton, Paul. 2008. Seven types of Forgetting. *Memory Studies* 1(1): 59–71.
- Harrison, R. 2013. Forgetting to remember, remembering to forget: late modern heritage practices, sustainability and the “crisis” of accumulation of the past. *International Journal of Heritage Studies* 19(6), 579–595.
- Herva, V.-P. 2014. Haunting Heritage in an Enchanted Land: Magic, Materiality and Second World War German Material Heritage in Finnish Lapland. *Journal of Contemporary Archaeology* 1(2), 297–321.
- Herva, V.-P., E. Koskinen-Koivisto, O. Seitsonen & S. Thomas 2016. “I have better stuff at home”: treasure hunting and private collecting of World War II artefacts in Finnish Lapland. *World Archaeology* 48(2), 267–281.
- Jokisipilä, M. 2007. ”Kappas vaan, saksalaisia!” Keskustelu Suomen jatkosodan 1941–1944 luonteesta. *Sodan totuudet. Yksi suomalainen vastaa 5.7 ryssä*, 153–181. Toim. M. Jokisipilä. Ajatus.
- Junila, M. 1998: Deutscher Soldatenfriedhof – Pohjois-Suomen sanomalehdet saksalaisen sotilashautausmaan puolesta ja vastaan. *Rohkea, reima ja horjumaton*, edited by Antero Tervonen, 403–414. Scripta historica XXVII, 403–414. Oulun Historiaseura.
- Junila, M. 2000. *Kotirintaman aseveljeyttä. Suomalaisen siviiliväestön ja saksalaisen sotaväen rinnakkainelo Pohjois-Suomessa 1941–1944*. Bibliotheca Historica 61.
- Junila, M. 2008. Eri maata – vieraiden naiset ja lapset kansallisessa kertomuksessa. *Nuorisotutkimus* 2/2008, 32–45.
- Kivimäki, V. 2012. Between Defeat and Victory: Finnish Memory Culture of the Second World War. *Scandinavian Journal of History* 37(4), 482–504.
- Koskinen-Koivisto, E. 2016. Reminder of Lapland’s Dark Heritage – Experiences of Finnish Cemetery Tourists of Visiting the Norvajärvi German Cemetery. *Thanatos* 5(1),

23–41.

- Koskinen-Koivisto, E. & S. Thomas 2017. Lapland's Dark Heritage: Responses to the Legacy of World War II. Heritage in Action. *Making the Past in the Present*, 121–133. Toim. H. Silverman, W. Waterton & S. Watson. Springer.
- Lynch, B. 2017. Disturbing the Peace: Museums, Democracy and Conflict Avoidance. In Diana Walters, Daniel Laven and Peter Davis (eds) *Heritage and Peacebuilding*, 109–126. Boydell Press.
- Lynch, B. & S. Alberti. 2010. Legacies of prejudice: racism, co-production and radical trust in the museum. *Museum Management and Curatorship* 25(1), 13-35.
- Macdonald, S. 2008. *Difficult Heritage. Negotiating the Nazi Past in Nuremberg and Beyond*. Routledge, London.
- Mason, R. & J. Sayner 2018. Bringing museal silence into focus: eight ways of thinking about silence in museums. *International Journal of Heritage Studies* (tulossa).
- Mikkonen, K. 2016. *Parakkeja ja piikkilankaa*. Lapin maakuntamuseo.
- Mikkonen, K. 2017. *Organisation Todt Rovaniemellä ja muualla Lapin alueella 1941 – 1944*. Omakustanne, Rovaniemi. Saatavilla <https://kalevimikkonen27.blogspot.fi/2017/09/kalevi-mikkonen-organisation-todt.html>. Luettu 01.04.2018.
- Ong, A. & C. Cadenhead 2015. Using One Evaluation to Affect Many. *Journal of Museum Education* 40(1), 55-61.
- Otto, R. 2008. Soviet Prisoners of War on the German Lapland Front 1941–1944. Sotavangit ja internoidut. *Kansallisarkiston artikkelikirja*, 64–113. Toim. L. Westerlund. Kansallisarkisto.
- Seitsonen O. 2018. *Digging Hitler's Arctic War: Archaeologies and Heritage of the Second World War German Military Presence in Finnish Lapland*. Unigrafia.
- Seitsonen, O. painossa. Transnationally Forgotten and Re-remembered: Second World War Soviet Mass Graves at Mäntyvaara, Eastern Finnish Lapland. *Transnational Death*. Toim. E. Koskinen-Koivisto, S. Saramo & H. Snellman. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura (tulossa).
- Seitsonen, O. & V.-P. Herva 2011. Forgotten in the Wilderness: WWII PoW Camps in Finnish Lapland. *Archaeologies of Internment*, 171–190. Toim. A. Myers & G. Moshenska. Springer.
- Seitsonen, O. & V.-P. Herva 2017. “War Junk” and Cultural Heritage: Viewpoints on the Second World War German Material Culture in Finnish Lapland. *War and Peace – Conflict and Resolution in Archaeology*, 170–185. Toim. A. Benfer. Chacmool Archaeology Association.
- Seitsonen, O. & E. Koskinen-Koivisto 2017. “Where the F... is Vuotso”: Heritage of Second World War forced movement and destruction in a Sámi reindeer herding community in Finnish Lapland. *International Journal of Heritage Studies* 24(4), 421–441.
- Seitsonen, O., V.-P. Herva & M. Kunnari 2017. Abandoned refugee vehicles “in the middle of nowhere”: reflections on the global refugee crisis from the northern margins of Europe. *Journal of Contemporary Archaeology* 3(2), 244–260.
- Simon, Nina. 2010. *The Participatory Museum*. Museum 2.0.

- Sääskilahti, N. 2013. Ruptures and Returns. From Loss of Memory to the Memory of Loss. *Ethnologia Fennica* 40, 40–53.
- Sääskilahti, N. 2015. Women as Sites for the Contestation of Northern Memories of War. *Novels, Histories, Novel Nations: Historical Fiction and Cultural Memory in Finland and Estonia*, 279–297. Toim. L. Kaljundi, E. Laanes & I. Pikkanen. Finnish Literature Society.
- Thomas, S., O. Seitsonen & V.-P. Herva 2016. Nazi memorabilia, dark heritage and treasure hunting as “alternative” tourism: understanding the fascination with the material remains of World War II in Northern Finland. *Journal of Field Archaeology* 41(3), 331–343.
- Thomas, S., V.-P. Herva, O. Seitsonen & E. Koskinen-Koivisto painossa. Dark heritage. *Encyclopedia of Global Archaeology*. Toim. C. Smith. Springer (tulossa).
- Thomas, S. & E. Koskinen-Koivisto 2016. “Ghosts in the background” and “the price of war”: Representations of the Lapland War in Finnish Museums. *Nordisk Museologi* 2016(2), 60–77.
- Tuominen, M. 2015. Lapin ajanlasku. Menneisyys, tulevaisuus ja jälleenrakennus historian reunalla. *Rauhaton rauha. Suomalaiset ja sodan päättyminen 1944–1950*, 39–70. Toim. V. Kivimäki & K.-M. Hytönen. Vastapaino.
- Väyrynen, T. 2014. Muted national memory: When the Hitler’s brides speak the truth. *International Feminist Journal of Politics* 16(2), 218–235.
- Westerlund, L. 2008. *Saksan vankileirit Suomessa ja raja-alueilla 1941–1944*. Tammi.
- Winter, J. 2001. The generation of memory: reflections on the “memory boom” in contemporary historical studies. *Canadian Military History* 10(3), 57–66.

"Can you love a Nazi?": Provincial Museum of Lapland's *Wir waren Freunde – We were friends* exhibition process as an example of difficult heritage

ABSTRACT

The exhibition *Wir waren Freunde – We were friends. Encounters of Germans and Finns in Lapland 1940–1944* at the Provincial Museum of Lapland 2015–2016 presented the Finno-German Second World War brotherhood-in-arms from the everyday-life perspective. The wartime presence of Nazi troops as Finnish co-belligerents in northern Finland is still a sensitive and complex issue, and the exhibition had a controversial reception both locally, nationally and internationally. We discuss the critical points of the exhibition process, based on a visitor survey and interviews of the museum staff and other stakeholders. We approach the exhibition as one example of "difficult heritage" from the recent past. There are considerable differences in the ways people from various backgrounds experienced the exhibition. For the most part, the visitor feedback was positive, but also critical voices were heard. The exhibition process reflects the various ways that "silences" can occur in museum work, e.g. as respectful and societal silences in avoiding interest of conflict. Museums have an important role as institutions that can challenge prevailing understandings of the past and identities, by deliberately grasping marginalized and difficult themes. However, subjects that might appear as interesting and important from a local perspective can receive critical interpretations in the eyes of foreign visitors. Still, addressing difficult heritage is important, as illustrated by *Wir waren Freunde* exhibition which gave the museum visitors as well as professionals a lot of food for thought.

Loppuviitteet

- 1 Helsingin Sanomat 13.2.2016.
- 2 Väyrynen 2014.
- 3 Esim. Hentilä & Hentilä 2017.
- 4 Esim. Airio 2014.
- 5 Ahto 1980.
- 6 Herva 2014.
- 7 Esim. Junila 2000.
- 8 Esim. Säaskilahti 2013, 2015.
- 9 Junila 2008; Seitsonen & Koskinen-Koivisto 2017.
- 10 Forrest 2015; Seitsonen 2018; Tuominen 2015.
- 11 Otto 2008; Silvennoinen 2008; Westerlund 2008.
- 12 Lundemo 2017; myös Mikkonen 2017.
- 13 Säaskilahti 2013.
- 14 Esim. Tuominen 2015; Tuominen & Löfgren 2018.
- 15 Tutkimus on osa Suomen Akatemian rahoittamaa *Lapin synkkä kulttuuriperintö* -hanketta (2014–2018, vastuullinen johtaja professori Vesa-Pekka Herva, arkeologia, Oulun yliopisto). Monitieteisessä hankkeessa tutkitaan erilaisista näkökulmista toisen maailmansodan aikana Suomessa toimineiden saksalaisjoukkojen jälkeensä jättämää materiaalista kulttuuriperintöä ja sen hyödyntämistä sekä siihen liitettyjä moninaisia arvoja ja merkityksiä. Hankkeessa on yhdistetty monia menetelmiä, kuten arkeologisia kenttätöitä, osallistuvaa havainnointia, museologista ja verkkoetnografista (netnografista) tutkimusta sekä haastateltu museoalan ammattilaisia ja paikallisia kulttuuriperintöaktivisteja.
- 16 MacDonald 2008.
- 17 Ks. Thomas et al. painossa; synkästä turismista, josta termi synkkä kulttuuriperintö juontaa juurensa, ks. Stone 1996.
- 18 Mason & Sayner 2018.
- 19 Alariesto et al. 2015.
- 20 LDH 2015.
- 21 Esim. Ong & Cadenhead 2015.
- 22 Harju 2017; Koskinen-Koivisto & Thomas 2017; Seitsonen 2018.
- 23 Esim. Ilta-Sanomat 18.12.2014; YLE 7.10.2014.
- 24 Ilta-Sanomat 18.12.2014.
- 25 Mikkonen 2016: 151; Säaskilahti 2016; Tuominen 2015.
- 26 Ks. Herva et al. 2016; Seitsonen & Koskinen-Koivisto 2017.
- 27 Esim. Kivimäki 2012; Otto 2008; Tuominen 2015.
- 28 Koskinen-Koivisto & Thomas 2017.
- 29 M1.
- 30 M1; Ks. myös Junila 1998.
- 31 Harju 2017.
- 32 Mikkonen 2016, 151.
- 33 Kenraalinmajasta ja muistikiistan käsitteestä, ks. Säaskilahti 2016.
- 34 Esimerkki Itä-Lapista Mäntyvaaran taistelukentältä, ks. Seitsonen painossa.
- 35 Ilta-Sanomat 27.4.2015.
- 36 Ruotsala 2015.
- 37 Esim. Kaleva 6.10.2015; YLE 24.7.2015; Ruotsala 2015.
- 38 Harju 2017.
- 39 Lapin sodan ja tuhon kuvaston hallitsevuudesta kansallisissa muistoissa, esim. Seitsonen & Herva 2017.
- 40 N1; N2.

- 41 Lapin maakuntamuseo 2015.
- 42 Alariesto et al. 2015.
- 43 Ks. Herva et al. 2016.
- 44 M2.
- 45 Belgialaisnainen, ikä 16–24; käännökset englannista suomeksi: kirjoittajat.
- 46 Koskinen-Koivisto & Seitsonen painossa.
- 47 Seitsonen et al. 2017.
- 48 Esim. Harrison 2013: 580; Connerton 2008.
- 49 Connerton 2008, 68.
- 50 Ks. Seitsonen & Herva 2017; Seitsonen & Koskinen-Koivisto 2017.
- 51 Mason & Sayner 2018.
- 52 MacDonald 2008; Thomas & Koskinen-Koivisto 2017.
- 53 Esim. Lynch 2017; Lynch & Alberti 2010.
- 54 ks. Lynch & Alberti 2010.
- 55 N1.
- 56 Ks. esim. Säskilahti 2016.
- 57 Winter 2001:62.
- 58 M2.
- 59 M2; N1; myös. Forrest 2015.